



## ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 347.44(477)

**Д. Терлецький,**кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри конституційного права  
Національного університету «Одеська юридична академія»

### ПУБЛІЧНИЙ ДОГОВІР ЯК ДЖЕРЕЛО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Конституційне право України посідає провідне місце в національній системі права. Його концептуальне значення полягає, передусім, – вказує у цьому зв'язку М.П. Орзіх – у тому, що саме від нього залежить правове забезпечення оновлення правового регулювання [1-2]. Як єдина в правовій системі України фундаментальна галузь конституційне право не лише характеризується особливим колом своїх джерел, але водночас визначає параметри системи джерел всієї системи права, серцевину якої виступають джерела саме конституційного права на чолі з Основним Законом України. Саме тому змістовне осмислення конституційно-правових джерел, зберігаючи свою незаперечну цінність для галузі, науки та навчальної дисципліни конституційного права України, набуває загального значення в масштабі національної правової системи.

Слід зазначити, що джерела конституційного права досліджували у вітчизняній правовій літературі неодноразово [3]. При цьому, попри незаперечну багатозначність категорії «джерело права» та пошук методологічного інструментарію, який би давав змогу дослідити джерела права, спираючись на сучасні здобутки у пізнанні правових явищ, доводиться констатувати, що поняття «джерело права», передусім, використовують у формально-юридичному значенні, розуміючи при цьому зовнішню форму вираження та закріплення (а також

зміни або скасування) правових норм, що засвідчує їх загальнообов'язковий характер [4].

Навіть зважаючи на певну умовність формально-юридичного підходу (що, за влучним висловом В.С. Нерсесянца, є результатом «джентльменської угоди» між юристами, покликаної створити умови для уникнення множинності значень [5]), і сам термін «джерело права», і його визначення, не викликають у конституційно-правовій літературі особливих дискусій, тоді як визначення видів цих джерел являє собою предмет гострих суперечок. Водночас наявні обґрунтовані підстави констатувати інерційність наявних підходів під час аналізу системи джерел конституційного права та, відповідно, абсолютизацію нормативно-правових актів у цьому значенні. Безумовно, конституційно-правове регулювання передусім забезпечують нормативно-правові акти, здебільшого ті, що їх визначено як закони, форми яких нерідко є різними. Саме коло джерел засвідчує значущість суспільних відносин, які становлять предмет конституційного права, провідне місце цієї галузі в національній системі права. Власне, через цю особливість – домінування серед джерел конституційного права законів – останнє можна визначити як «право законів» (В.М. Шаповал) [6].

Разом із тим розширення об'єму конституційно-правового регулювання та вплив на конституційне право України

загальних гуманітарних цінностей зумовлюють трансформацію системи джерел конституційного права. Являючи собою вагому складову системи джерел національного права, джерела конституційного права України зазнають впливу тих самих тенденцій, що впливають на цю систему в цілому. Найбільш значущою серед них визначають тенденцію примноження національно-правових джерел здебільшого за рахунок впровадження (іноді включення) нових форм, як це є з правовими позиціями Конституційного Суду України або міжнародними договорами та практикою Європейського суду з прав людини [7]. Не менш виразним свідченням триваючої модернізації виступає очевидне підвищення значення у сфері публічного, а отже, й конституційного права договірної форми регулювання, що визначає особливий практичний потенціал конституційного договору.

Незважаючи на очевидну імперативність функцій і норм публічного права, до його сфери належить договірна складова, договірні відносини. Загалом узгодженість набуває значення наростаючої домінанти в процесах інтеграції в сучасному світі, які охопили політичну, економічну, військову, соціально-культурну, науково-технічну, екологічну сфери [8]. Як усередині держав, так і ззовні гостріше і масштабніше постає потреба в договірних методах регулювання. Тому, не зменшуючи ролі і значення інших джерел права, слід погодитися, що договір набуває значення універсального регулятора і поступово стає одним із первинних і досить значимих джерел права.

У юридичній літературі питанням дослідження договору традиційно приділяється постійна увага. Проте ці дослідження стосуються, передусім, галузевих договорів – приватноправових угод, що їх укладають у рамках окремих галузей (цивільного, господарського тощо) права, або поширюються на сферу міжнародно-правових відносин [9].

Водночас, за невеликим винятком [10], поза увагою дослідників залиша-

ються принципово важливі питання, що стосуються договорів і договірних правовідносин у сфері публічного права. У зв'язку із цим не можна не погодитися з висловленою в літературі думкою про те, що, незважаючи на проведені наукові дослідження в галузі договірної тематики і велику кількість опублікованих за цією проблематикою наукових робіт та навчальних посібників, вивченість договору є неадекватною його положенню і значенню [11].

Деякі наукові та навчальні видання констатують очевидне та правильно вказують, що вітчизняна юридична наука досі не виробила відповідного визначення такого договору і що навчальна література містить лише згадку про входження у правозастосовну практику цього джерела [12]. У цьому контексті традиційно йдеться про «публічний», іноді «публічно-правовий» і «нормативно-правовий» договори, які у термінологічному й змістовному планах нерідко розглядають як синоніми [13]. З погляду здатності договору у сфері публічного права бути джерелом права його, як правило, протиставляють «приватному», «індивідуальному» договору.

Тут передусім необхідно вказати, що закріплена ст. 633 Цивільного кодексу України [14] дефініція публічного договору лише ускладнює завдання визначення його сутності та функціонального призначення у сфері публічно-правових відносин і має суто цивільно-галузеве значення, визначаючи навіть не саму категорію «договір» у цивільному праві, а один із його специфічних різновидів, і тому не стосується розглядуваної теми.

Одночасно безпідставною є тенденція до ототожнення «публічного» і «нормативно-правового» договорів, які потрібно сприймати як різнорівневі категорії.

Нормативно-правовий договір, тобто договір, що містить норми права, має публічний характер. Свій конкретний прояв він має в тому, що: а) сторонами такого договору виступають найчастіше публічні інститути (держава в цілому, її окремі органи, міждержавні утворен-



ня, комерційні фірми і їх філії, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання та ін.); б) у ньому, як правило, проявляється і закріплюється не приватна, а загальна публічна воля сторін, суб'єктів цього договору; в) основною метою укладення правового договору є публічна мета, суть якої полягає в адекватному вираженні і повному задоволенні публічних інтересів сторін [15].

Поряд із публічною метою та інтересами такий договір відрізняється від інших договорів своїм предметом. Останнім можуть виступати питання владарювання, управління і саморегулювання, причому далеко не всі, а лише ті, що допускають не загальноправову, а договірну форму правового регулювання.

Незважаючи на свою «публічність», договірна форма регулювання не завжди може через свої відносно обмежені можливості «саморегуляції» замінити собою «загальноправову» форму регулювання суспільних відносин. Варто визнати, виходячи з практики застосування договірних форм регулювання суспільних відносин, що далеко не кожен публічний договір має відповідні ознаки, що дозволяють ідентифікувати його як нормативно-правовий договір. Інакше кажучи, кожен нормативно-правовий договір має публічність, але не кожен публічний договір характеризується правовою нормативністю.

Поряд із наведеними особливостями нормативно-правовий договір має низку інших, властивих лише йому, специфічних ознак. Зокрема, виникнення таких договорів можливе лише завдяки законам, конституційним або звичайним, а не підзаконним актам. При цьому своєрідність зобов'язань сторін нормативно-правового договору і засобів їх забезпечення полягає в тому, що межі такого договору чітко передбачені статусом сторін, що в цілому, не зменшуючи обсягу їхніх інтересів та добровільності у визначенні предмета договору, зумовлює необхідність суттєвої корекції тези про «свободу вступу рівноправних сторін до договірних від-

носин», аби враховувати специфіку публічно-правових відносин. Так, наприклад, сторонами нормативно-правового договору можуть бути суб'єкти, що мають різний статус або перебувають у відносинах субординації.

Нині суб'єктом нормативно-правового договору завжди є учасник публічно-правових відносин, передусім наділений владними повноваженнями. Інша ж сторона може мати інший статус, але в публічно-правовій сфері бути носієм деяких владно-регулюючих функцій (юридичні особи публічного права) або виражати територіальні, професійні тощо суспільні інтереси. І тому, на відміну від традиційної рівності сторін, що властива класичному договору, учасники нормативно-правового договору не завжди є рівноправними. Проте завдяки «розподіленню» компетенції вищій рівень обмежений у можливостях прямої дії на нижній. Такий характер відносин допускає створення таких умов укладення договорів, які дають змогу уникнути домінування однієї сторони над іншою і тим самим зберегти відносну повноцінність договору і баланс сторін за їх фактичної нерівності.

Змістом нормативно-правового договору є норми права, які, втім, можуть бути досить різними за своїм характером. Поряд із традиційними нормами і принципами, нормативно-правовий договір може містити норми-цілі, норми-застереження, норми-наміри, норми-координатори, норми-узгодження, норми-стримування тощо, які мають юридичне значення не лише для учасників договору, а й для інших суб'єктів правовідносин публічного характеру.

Складну проблему становить визначення ієрархічного місця нормативно-правового договору в системі актів нормативного характеру. Зокрема, його підпорядковане значення щодо закону, оскільки закон визнає договір як нормативно значущий спосіб регулювання суспільних відносин у різних сферах державного та суспільного життя; визначає ті питання, для регулювання яких використовують договір; запрова-



джує процедури укладання договорів та визнання їх юридично повноцінними, а також виконання договірних зобов'язань; запроваджує судовий захист прав та інтересів партнерів за договорами в суді. Однак між нормативно-правовим договором та законом можуть існувати й інші відносини. З метою реалізації принципів і норм, що в ньому містяться, нормативно-правовий договір може передбачати видання, зміну або скасування інших актів нормативного характеру, бути підставою для укладання інших, нових договорів, у тому числі приватноправових, або субдоговорів. Водночас помилковою є сама спроба визначення ієрархічного місця нормативно-правових договорів безвідносно до сфери їхньої дії, предмету регулювання, статусу договірних сторін тощо, особливо зважаючи на різноманіття таких договорів.

Усе це доводить важливість класифікації нормативно-правових договорів, яка б враховувала їхні специфічні риси, з одного боку, та дозволяла розрізнити нормативно-правові договори від неправових публічних та приватних договорів – з іншого.

Передусім нормативно-правові договори в межах національного права, враховуючи їх простоту та поширеність, доцільно класифікувати за галузеву приналежністю. За цим критерієм в українському праві можна виділити конституційні нормативно-правові договори, що їх укладають в рамках адміністративного права, або адміністративні нормативно-правові договори, а також трудові й колективні договори, що виникають на базі трудового права. Відповідно, за національно-державним критерієм нормативно-правові договори можуть бути національними (внутрішньодержавними) та міжнародними, які своєю чергою можливо класифікувати на міждержавні, міжурядові та міжвладомчі.

Звісно, міжнародно-правові договори займають серед публічних договорів особливе місце. Міжнародний договір як основне джерело міжнародного права є, передусім, угодою між державами

як суб'єктами міжнародного права. Специфіка міжнародних договорів, яка знаходить свій прояв в їх учасниках, змісті, формі, процедурі підписання, а також виконанні і відповідальності за прийняті зобов'язання, вимагає, аби їх розглядали окремо, у контексті співставлення міжнародного й національного права, а тому являє самостійний напрям дослідження поза межами цієї роботи.

Поряд із наведеними існують і інші підстави для поділу нормативно-правових договорів на види, підвиди та ін. Особливий інтерес у контексті ідентифікації нормативного договору як джерела конституційного права становить класифікація, запропонована Ю.О. Тихомировим, який, до речі, фактично виходить із тотожності термінів «публічного» і «нормативно-правового» договорів [16]. Зокрема, він пропонує за змістовно-суб'єктним критерієм виділяти [17]: 1) засновницькі договори; 2) компетенційно-розмежувальні угоди; 3) угоди про делегування повноважень; 4) програмно-політичні договори про дружбу і співпрацю; 5) функціонально-управлінські угоди; 6) договори між державними і недержавними структурами; 6) договори між органами публічної влади і бізнес-структурами; 7) договори про громадянську згоду; 8) міжнародні договори.

Звернімо увагу, що наведена класифікація є комплексною та певною мірою умовною, оскільки допускає поєднання різних критеріїв договорів, у тому числі їх внутрішню і зовнішню сфери дії, а отже, поєднує різнорівневі та різносистемні за своїм положенням договори і не містить чіткого розмежування понять «договору» та «угоди». Однак, зважаючи на її виняткову у контексті публічно-правових відносин повноту, саме цю класифікацію слід узяти за основу, аналізуючи поки що поодинокі приклади застосування конституційно-правових договорів у сфері конституційного права України.

Насамперед ідеться про Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України «Про



основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України», що його було укладено 1995 року [18], та Універсал національної єдності, підписаний вищими посадовцями та представниками депутатських фракцій у Верховній Раді України 03 серпня 2006 року [19].

Змістовний аналіз Конституційного Договору дає незаперечні підстави стверджувати його публічний характер та нормативно-правове значення. На користь такого твердження свідчить таке: 1) закріплена Договором мета – подальше забезпечення розвитку та успішне завершення конституційного процесу в Україні – за своєю суттю є публічною, тому засвідчує загальний, публічний інтерес; 2) за своїм предметом вказаний Договір безпосередньо пов'язаний із державно-владними відносинами владарювання; 3) його було укладено між суб'єктами владних повноважень, учасниками конституційно-правових відносин; 4) визначені Договором норми і принципи мали юридичне значення не лише для учасників договору, а й для інших суб'єктів правовідносин публічного характеру; 5) змістом Договору, який увібрав у себе текст Закону України від 18 травня 1995 року «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні», чітко визначено його пріоритетність стосовно чинної на той час Конституції України; 6) Договором було передбачено прийняття нової Конституції України та встановлено для цього термін – не пізніше одного року з дня підписання цього Договору; 7) втрату Договором юридичної сили було оформлено Законом України від 28 червня 1996 року «Про прийняття Конституції України і введення її в дію» [20].

За наведеною класифікацією Конституційний Договір 1995 року можна віднести до засновницьких договорів, оскільки ним було запрограмована модернізація конституційного ладу Української держави. Водночас, зважаючи на обставини укладання, справедливою

також буде його ідентифікація як договору про громадянську згоду, а беручи до уваги зміст – і як компетенційно-розмежувальної угоди, адже Договором було визначено розмежування компетенції між суб'єктами публічної влади, зокрема між Президентом та Верховною Радою України.

На тлі Конституційного Договору 1995 року ідентифікація Універсалу національної єдності власне як джерела права становить певні труднощі. Якщо публічний характер цього договірного акта, зумовлений його предметом, метою та загальним значенням, не викликає заперечень, то його нормативність на перший погляд є сумнівною.

Укладений в умовах наростаючої політичної кризи, соціального напруження та протистояння політичних еліт, Універсал національної єдності містить програмно-декларативні положення, які засвідчують вектори реалізації внутрішньої і зовнішньої політики. Узяті учасниками Універсалу зобов'язання за своїм змістом мали політико-юридичний характер і передбачали вчинення певних дій (наприклад, реформування структур виконавчої влади, правоохоронних органів тощо), ухвалення законів (зокрема, законів України про кадастр, ціну на землю та інших) та відмову від деяких публічних дій (втручання політичних сил та їхніх представників у діяльність правоохоронних органів, судів і Національного банку України тощо).

Противники укладання Універсалу національної єдності із самого початку вказували на відсутність зрозумілого юридичного механізму забезпечення його виконання, що згодом частково підтвердилося. У цілому ж реалізації Універсалу мали сприяти добра воля його учасників і їхня відповідальність перед суспільством за прийняті зобов'язання. А спеціальні способи – «круглі столи», зустрічі, погоджувальні комісії – слугували інструментами забезпечення публічно-визнаної поведінки учасників. Такі засоби забезпечення виконання властиві саме договорам про громадянську згоду.



Водночас на користь нормативності Універсалу національної єдності свідчить його функціональний вплив із іншими нормативно-правовими актами. Так, керуючись, зокрема, положеннями Універсалу національної єдності щодо забезпечення енергетичної безпеки України, було прийнято Указ Президента України від 14 березня 2007 року «Питання енергетичної безпеки України» [21]; а в частині забезпечення екологічної безпеки – Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 4 вересня 2006 року № 395 «Про політичні пріоритети, стратегічні напрями і завдання Міністерства» [22].

Очевидна спірність висновку щодо нормативності викликана не стільки складним політико-правовим характером Універсалу національної єдності, скільки низькою дисципліною його виконання: не було прийнято закони про кадастр, ціну на землю, а Закон України «Про Кабінет Міністрів України» [23], першочергове ухвалення якого передбачав Універсал, було ухвалено три місяці потому, проте з грубими порушеннями та фактично всупереч його положенням.

Загалом, безсистемна практика застосування нормативного договору у сфері публічно-правового регулювання, навіть враховуючи певну «новизну» і складність цього регулятора, ігнорує його потенціал і має кількісно і якісно змінитись. Одним із найочевидніших каналів таких змін виступатиме укладання угод про делегування повноважень між органами місцевого самоврядування – районними та обласними радами та відповідними місцевими державними адміністраціями. Наявна нині тенденція до врегулювання цього питання рішеннями відповідних рад навряд чи повною мірою дасть змогу вирішувати весь комплекс організаційно-правових, матеріально-технічних питань між складовими різними видів публічної влади – державної та публічно-самоврядної.

**Ключові слова:** джерело права; публічний договір; нормативно-правовий договір; конституційний договір.

*У статті проаналізоване зростаюче значення договірної форми регулювання у сфері публічно-владних відносин, визначені сутнісні ознаки та властивості публічного договору як джерела конституційного права.*

*В статье проанализировано возрастающее значение договорной формы регулирования в сфере публично-властных отношений, определены существенные признаки и свойства публичного договора как источника конституционного права.*

*The research of the growing importance of contractual forms of regulation in the sphere of public power relations has been accomplished in this article. The essential features of a public contract as a source of constitutional law have been analyzed.*

#### Література

1. Орзих М.Ф. Конституционное право : отрасль права, законодательства и юридическая наука / М.Ф. Орзих // Юридический вестник. – 1995. – № 3. – С. 139–145.
2. Орзих М.Ф., Крусян А.Р. Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право / М.Ф. Орзих, А.Р. Крусян. – К. : Алерта, 2006. – С. 4–13.
3. Васильченко О.П. Джерела конституційного права України : навч. посіб. / О.П. Васильченко. – К. : Реферат, 2010. – 187 с.; Джерела конституційного права України / [Ю. С. Шемшученко та ін.; відп. ред.: Ю.С. Шемшученко, Н.М. Пархоменко] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Наук. думка, 2010. – 710 с.; Цоклан В.І., Федоренко В.Л. Система сучасних джерел конституційного права України / В.І. Цоклан, В.Л. Федоренко; [за заг. ред. В.Л. Федоренка] ; М-во освіти і науки України, М-во юстиції України. – К. : Ліра-К, 2009. – 399 с.
4. Бержель Жан-Луи. Общая теория права / Ж. Бержель ; под общ. ред. В.И. Даниленко ; [пер. с фр. Г.В.Чуришуква]. – М. : Nota Bene, 2000. – С. 97; Марченко М.Н. Источники права : учеб. пособие / М.Н. Марченко ; МГУ им. М. В. Ломоносова, Юрид. фак. – М. : Проспект, 2008. – С. 51.
5. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / под общ. ред.



академика РАН, д. ю. н., проф. В.С. Нерсесянца. – М.: Норма, 2004. – С. 265.

6. Шаповал В.М. Основні характеристики конституційного права / В.М. Шаповал // Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 67.

7. Цоклан В.І. Система сучасних джерел конституційного права України: проблеми теорії та практики : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / В.І. Цоклан ; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2008. – С. 12.

8. Тихомиров Ю.А. Современное публичное право : монографический учебник / Ю.А. Тихомиров. – М.: Эксмо, 2008. – С. 278.

9. Бегова Т.І. Поняття «ноу-хау» і договір про його передання / Т. І. Бегова ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2009. – 157 с.; Венедіктова І.В. Договір довірчого управління майном в Україні. – Х.: Консум, 2004. – 215 с.; Галущенко Г.В. Питання міжнародного приватного права: У міжнар. договорах України про правову допомогу. – К.: Юстініан, 2005 – 469 с.; Мережко О.О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики. – К.: Таксон, 2002. – 344 с.; Мілаш В.С. Комерційний договір у контексті сучасних ринкових умов / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; НДІ держ. буд-ва та місцевого самоврядування Акад. правових наук України. – Х., 2007. – 439 с.

10. Иванов В.В. Нормативный конституционно-правовой договор : теория и практика. – М., 2008. – 352 с.; Пархоменко Н.М. Договір у системі права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 1998. – 16 с.; Резніченко С.В. Договір у системі джерел конституційного права України / Одес. ін-т внутр. справ. – Одеса: АстроПринт, 1999. – 135 с.; Скворцов С.С. Адміністративний договір як засіб управлінської діяльності : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С.С. Скворцов; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 25 с.

11. Тихомиров Ю.А. Современное публичное право: монографический учебник / Ю.А. Тихомиров. – М.: Эксмо, 2008. – С. 278.

12. Кравченко В.В. Конституційне право України : навч. посібник. / В.В.Кравченко. – 6-е вид., випр. та допов. – К.: Атіка, 2008. – С. 55; Цоклан В.І., Федоренко В.І. Система сучасних джерел конституційного права України / Цоклан В. І., Федоренко В.

Л.; М-во освіти і науки України, М-во юстиції України. – К.: Ліра-К, 2009. – С. 146.

13. Марченко М.Н. Источники права : учебное пособие / Марченко М.Н. – М.: Проспект, ТК Велби, 2005. – С. 283.

14. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

15. Кутафин О.Е. Источники конституционного права Российской Федерации. – М.: Юристъ, 2002. – С. 150–153; Пархоменко Н.М. Договір у системі права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1998. – С. 7–8; Тихомиров Ю.А. Современное публичное право : монографический учебник / Ю.А. Тихомиров. – М.: Эксмо, 2008. – С. 278.

16. Тихомиров Ю.А. Современное публичное право : монографический учебник / Ю.А. Тихомиров. – М.: Эксмо, 2008. – С. 279.

17. Тихомиров Ю.А. Современное публичное право : монографический учебник / Ю.А. Тихомиров. – М.: Эксмо, 2008. – С. 280–286.

18. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України: Конституційний договір № 1к/95-ВР від 08 червня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 18. – Ст. 133.

19. Універсал національної єдності від 03 серпня 2006 року // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 145.

20. Про прийняття Конституції України і введення її в дію : Закон України № 254/96-ВР від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 142.

21. Питання енергетичної безпеки України : Указ Президента України № 204/2007 від 14 березня 2007 року // Урядовий кур'єр. – 2007. – № 55.

22. Про політичні пріоритети, стратегічні напрямки та завдання міністерства : Наказ Міністерства охорони навколишнього середовища № 395 від 04 вересня 2006 року [Електронний ресурс] / Веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

23. Про Кабінет Міністрів України : Закон України № 514-V від 21 грудня 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 11. – С. 477. – Ст. 94.

